

Т. А. Коць
Україна, Київ

«УКРАЇНА» У ВИМІРАХ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ЗАСОБІВ МОВИ

У статті здійснено аналіз ядерного поняття сучасних публіцистичних текстів «Україна». Структуровано, семантично диференційовано оцінні прецедентні вислови, які, забезпечуючи тяглість культурного та інтелектуального досвіду народу, відбивають тенденції розвитку семантичної системи мови і є синхронними часовими маркерами суспільних тенденцій доби. Розглянуто позитивно- та негативнооцінні експресивні засоби з урахуванням контекстуальних умов їхнього функціонування.

Ключові слова: оцінні одиниці, прецедентні одиниці, ядерне поняття, позитивнооцінні засоби, негативнооцінні засоби.

В статье осуществлен анализ ядерного понятия современных публицистических текстов «Украина». Прецедентные выражения структурированы и семантически дифференцированы как единицы, которые обеспечивают традицию культурного и интеллектуального опыта народа, фиксируют тенденции развития семантической системы языка и являются синхроническими маркерами общественных тенденций эпохи. Рассмотрены позитивно- и негативнооценочные экспрессивные средства языка, с учетом контекстуальных условий их функционирования.

Ключевые слова: оценочные единицы, прецедентные единицы, ядерное понятие, позитивнооценочные средства, негативнооценочные средства.

The article analyzes the nuclear concept of modern journalistic texts «Ukraine». Precedential expressions are structured and semantically differentiated as units that provide a

tradition of the cultural and intellectual experience of the people, record the development trends of the semantic system of language and are synchronous markers of social trends of the era. Positive and negative evaluative expressive means of the language are considered, taking into account the contextual conditions of their functioning.

Ukrainian press performed primarily the function of forming the national consciousness and actualized the nuclear concepts such as people, nation, language, which overgrown an explicit psychological, positive assessment.

Language units mainly from the intellectual sphere of thinking were the means of their expression. Nationally marked words-symbols reinforce the positive assessment of new phenomena of political, economic, cultural, religious life. In general, one of the decisive criteria for the formation of the stylistic and literary norm was the aesthetic perfection of the semantic meaningful content of the linguistic units of lexemes, phrases, phraseological unit.

At the turn of the XX – XXI centuries positive evaluative language tools actualize the state creating processes of independent Ukraine, and negative evaluative ones – denationalization, indifference, inactivity of the people and power, aggression of Russia.

The semantics of the evaluative identity of the public style of the image is more consistent with the history and interests of those, which are activated by the unity of the national, and the new style of development of the functional style.

Key words: evaluation unit, negative evaluative means, nuclear concept, positive evaluative means, precedent unit.

Сучасна преса має виразну комунікативно-прагматичну спрямованість: оновлює й модернізує традиції, інтерпретує їх відповідно до історико-соціального буття нації, формує нову систему цінностей, національну та мовну свідомість суспільства. Вона не лише інформує, а й максимально переконує читача в правильності тверджень і оцінних суджень. Вплив публіцистичного стилю на суспільну свідомість залежить від спільного фонду знань автора й

читача. Адресант постійно розширює когнітивну базу, розширює світогляд і збагачує інтелект адресата, коригуючи на підсвідомому рівні його культурні, моральні, етичні, естетичні орієнтири.

Зміна ціннісної парадигми на зламі ХХ – ХХІ ст. позначається на мовній свідомості українців, спричинює активізацію виразно національно маркованих одиниць, внутрішньомовні пошуки прийомів і засобів створення публіцистичного колориту, реалізацію потенційних можливостей мови. Диференційною ознакою сучасних публіцистичних текстів є функціонування трансформованих прецедентних висловів, які, забезпечуючи тяглість культурного й інтелектуального досвіду народу, відбивають тенденції розвитку семантичної системи мови і є синхронними часовими маркерами суспільних тенденцій доби.

Теорію прецедентності в лінгвістиці обґрунтував Ю. Караулов. Він запропонував широке розуміння прецедентних текстів – «значущих для особистості в пізнавальному й емоційному відношенні, добре відомих широкому оточенню цієї особистості, звернення до яких відновлюється неодноразово в дискурсі цієї мовної особистості». До прецедентних одиниць мовознавець зараховував лексеми, фразеологізми, речення, а також невербальні знаки національної і світової культури [4, с. 89]. На думку О. Селіванової, прецедентні тексти уможливають реалізацію інтертекстуальності (діалогічного зв'язку тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами (рекурсивний) та з подальшим текстотворенням (прокурсивний)) як текстотвірної категорії лінгвостилістики [5, с. 191].

Опираючись на прецедентні феномени, засоби масової інформації засуджують або схвалюють певні зразки поведінки й таким чином формують певну систему цінностей, регулюють соціальну поведінку всієї лінгвокультурної спільноти.

Основними джерелами прецедентних феноменів у сучасній пресі є національний фразеологічний словник, твори класичної літератури, Біблія, висловлювання видатних

політиків чи громадських діячів, кінофільми, популярні пісні тощо.

Дослідники наголошують на розвиткові двох тенденцій в оновленні фразеологічних одиниць: власне новотворення, що пов'язане з необхідністю називання нових реалій, та актуалізація, переосмислення, семантичне оновлення вже традиційних мовних засобів [1, с. 218]. Трансформовані фразеологізми – це історичні маркери епохи, які відбивають динаміку загальнолюдських, національних цінностей, мовної свідомості, увиразнюють семантику й оцінність контексту. Трансформацію стійких сполук можна кваліфікувати як зміни, викликані їх актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, що увиразнюють повідомлення шляхом вираження експресивної інформації. Змінені фразеологізми традиційно диференціюють на семантичні і структурно-семантичні [2, с. 83–94].

Різновидом трансформованих прецедентних висловів є також семантичні цитати або ремінісценції – перифразоване вживання «чужого» висловлення, що на свідомому чи підсвідомому рівні спонукає читача до впізнання сконденсованої інформації про автора або протоджерела [6, с. 70–71].

Публіцистичні тексти, синхронно висвітлюючи настрої доби, важливі проблеми суспільно-політичного, культурного, економічного життя народу, виводять на перший план ядерні поняття свого часу, які обростають новими семантичними відтінками, зв'язками з прецедентними феноменами.

Україна як одне з центральних понять сучасних медійних текстів обростає новою, співзвучною часові аксіологією. Оцінка і позитивних і негативних явищ суспільного життя *України* (синоніми *державна, країна*) відчутно психологічна та експліцитна. У центрі семантичної парадигми прецедентних висловів перебуває державність – необхідна умова розвитку будь-якої нації.

Трансформовані фразеологізми актуалізують знання про українські політичні реалії, їх оцінювання, зазвичай, фіксується за допомогою вже добре відомих образів. Чим більше в значенні фразеологічної одиниці міститься потрібної інформації, яка відповідає властивостям об'єкта,

тим більша ймовірність того, що читач залишить її у своїй свідомості.

На позитивні асоціації, пов'язані з розбудовою держави, налаштовують стверджувальні вислови зі зміненою модальністю. Компоненти-поширювачі (вихідна форма фразеологізму має сему заперечення) з актуалізованою семантикою праці, напр.: *Ну це там у парламенті аграрії з промисловцями чубляться, а ми в своїй державі зі своїми батьками-селянами – в одній партії. Знаєте в якій? У тій, де кожен сам собі кує і будує Україну* (Молодь України, 01.01.1994) – *пор. ні кувати, ні молоти.*

Оцінну семантику мови преси увиразнюють змінені фразеологізми з семантикою життєствердності, духовності. Такі вислови контрастують у контексті з негативнооцінними словосполученнями на позначення сучасних реалій життя й посилюють позитивну конотацію основної думки газетної статті: *Перспективи невеселі, але світло в кінці тунелю бачу* (Молодь України, 11.01.1994); *Як любити Україну «до глибини кишені» – Мирослав Івасиків знає, але йшов він до цього чину спочатку через любов до «глибини серця»* (За вільну Україну, 10.11.2000). Піднесене звучання, експліцитно виразна позитивна конотація тексту досягається шляхом уживання пісенної цитати з уточнювальним прислівником. Наприклад, для того, щоб читач зміг її ідентифікувати, наводять цілісний прецедентний вислів: *Україна ніколи не загине! Це були слова з пісні. Пісню вони звичайно [воїни УПА] знали: Україна не загине, поки світ і небо синє...* (Молодь України, 06.01.1994). Цитати з творів давньоруської літератури до позитивного осмислення самого поняття *батьківщина* додають сему патріотизму, відчуття глибини власної історії: *Батьківщина – річ свята. Згадаймо Шевченка, згадаймо Довженка. Згадаймо воїнів-русичів, які, йдучи в похід, з сумом говорили: «О, Руська земле, ти уже за бугром єси»* (Молодь України, 11.05.1994).

Диференційною ознакою сучасних публіцистичних текстів є вживання біблійних висловів, які розкривають сучасні українські реалії й передають виразну стверджувальну позитивну оцінку майбутнього України: *Можна погрозувати волхам розірвати дипломатичні*

відносини. Але не можна загасити зірку над державністю України. Дайте строк. Немовляті виповниться 33 роки. **Він навчиться ходити по воді, перетворювати воду на вино і воскресити мертвих...** Чекайте! Він сам знайде навіть без вірчих грамот. Бо гніт Його благо, а тягар Його легкий... (Час Time, 17.01.1997).

Процеси державотворення часто мають негативнооцінне висвітлення в мові сучасної преси. Трансформовані поширені фразеологізми передають критичні суспільні настрої доби й засвідчують очікування необхідності змін у своїй державі: *Не хотілося б виглядати отим болотним куликом, а то, здається, моя країна тут перевищила всі рекорди за кількістю вихлюпнутого на екрани бруду* (Україна молода, 04.04.2012) – пор.: як бугай в болоті; **На Сході України ще є ті самі граблі, що й в Криму, тільки краще заточені** (Україна молода, 15.04.2014) – пор.: наступати на ті самі граблі; *Кажуть же, що найсерйозніший урок історії (також нашої української – з її невмирущим отаманством і одночасним скиглінням про «єдність») якраз у тому, що вона ще нікого нічому не навчила* (Час Time, 13–19.03.1997) – пор.: навчити розуму; **Українці в комунальних боргах, як у шовках** (Україна молода, 20.01.2004) – пор.: в боргах, як у шовках.

Уточнені фразеологізми акцентують на трагічних явищах, нестатках народу сучасної України, напр.: *Мистецтво жити з гранатою. Центр столиці України – заміноване коло* (Україна молода, 05.04.2001) – пор.: зачароване коло.

Поширені традиційні фразеологізми актуалізують їх семантичний потенціал. Значення залишається тим самим, змінюється тільки частина інформації, яка потрібна авторові для відтворення образу чи характеру українських реалій, напр.: *Тож ходаки з Херсона оббивають урядові пороги: виділіть гроші для лізингового викупу шести десятків комбайнів, дайте змогу розвинути сільське господарство в Україні* (Сільські вісті, 18.09.2001) – пор.: оббивати пороги; *Це значить, що латають чергові бюджетні діри за рахунок наших сімейних бюджетів* (Перець, № 6, 2000) – пор.: латати дірки. Уведені компоненти допомагають уточнити, розширити інформацію про процеси державотворення: *Так і*

хочеться **показати у підле минуле дулю і йти вперед**. *Україні необхідно рухатися вперед* (Перець, № 1, 2000) – пор.: *показати дулю; Зараз біжимо в Європу. Мчимо на всіх парах* (Сільські вісті, 06.12.2002) – *на всіх парах*.

Метафоризовані поширені вислови в негативнооцінних заголовкових структурах загострюють увагу читача й спонукають прочитати статтю, зміст якої розкриває сам об'єкт аналізу та оцінки: **Між солом'яних вогнів ідей і швидкого попелу забуття**. *Українська зовнішня політика. Погляд з-за кордону* (Час Time, 17.01.1997) – пор.: *між двох вогнів*.

Семантику висловів зі світової літератури, Біблії, кінофільмів конкретизують контексти, зміст яких привертає увагу суспільства до негативних процесів в українській політиці, економіці, освіті, екології тощо: *Політична гра «приборкання України» триває. Олександра Лукашенка ігнорує демократична Європа, але в Києві білоруського диктатора приймали краще, ніж Білла Клінтона* (Час Time, 22–28.05.1997); *Іронія долі лише в тому, що ординарні стукачі нарядилися в професорські мантії і прогулюються під столичними каштанами. А твої блудні сини, Україно, ковтають радіонукліди в чорнобильській зоні, мріючи про остаточне поновлення втрачених прав* (Молодь України, 21.06.1994).

Негативно оцінюються глибоко вкорінені у свідомість народу недооцінка власного потенціалу, приниження, апатія, зневіра тощо. Відомі для широкого загалу вислови зі світової літератури, винесені в заголовок і оформлені як риторичні питання, не так акцентують на негативі, як спонукають читача до роздумів про необхідність щось змінювати, прагнути оновлення, напр.: **По кому б'є дзвін?** [заголовок] *Чи можна бодай уявити, що французи благоговійно відзначають вимушену угоду з англійцями (1360 р.), за якої велика частина їхньої території відійшла до агресора? Чи можна повірити в те, що вірмени святкують дати, коли їхню землю шматували перси і турки? Чи є на цій грішній землі хоч один народ, який урочисто стрічає день свого колоніального уярмлення? День залежності? Виявляється є. Це ті ж таки чухраїнці, які бравенько рихтуються 18 січня*

відзначати його в своєму українському місті Переяславі (Молодь України, 15.04.1998); *Чи варто входити двічі у те саме болото? Що гіршою стає економічна ситуація в Україні, тим гучніше лунає агітація про бажання у той чи інший спосіб об'єднатися з Росією* (Час Time, 08–14.04.1997).

Як оцінні одиниці 2014 року ввійдуть в історію літературної мови прецедентні вислови, пов'язані з подіями «Революції гідності» в Україні, «майданом», напр.: *Політичної еліти майдан не призначить, він її тільки народить* (Країна, 17.04.2014); *Майдан змінив свідомість українців – вони вже ніколи не будуть рабами* (Літературна Україна, 13.03.2014); *Принцип «хто платить, той замовляє музику» до сьогодні ще ніхто не скасовував. Коло платників Майдан децю звузив і ми собі їх уявляємо, а «музику» почуємо незабаром* (Україна молода, 24.06.2014).

Експліцитно закладена негативна семантика у висловах з пісень, ідеологемах, пов'язаних з радянським минулим України, що зазнало кардинальної переоцінки в часи незалежності: *Чуєш сурми заграли? Дай Боже, щоб востаннє* (Час Time, 13–19.03.1997); *Без України ж не буде імперії. А як вона називається – «єдина і недеільма», союз чи СНД, – не має значення* (Час Time, 03–09.04.1997).

Засобом вираження позитивної оцінки є контрастні до явищ сучасної епохи цитати класиків української літератури, істориків, громадських діячів минулого, ґрунтовані переважно на тематичних зразках національного самовираження: *Бо вона (інтелігенція) не забула ще слова митрополита Іларіона: «Кожен народ – то квітка на луці Божім цвітучі»* (Літературна Україна, 07.02.2013); *Актуалізуймо й широко соціалізуймо слова Довженка: «Якщо любов до Батьківщини – це націоналізм, то я націоналіст»* (Слово Просвіти, 17–23.01.2013); *Нам треба вчитися соціогуманізму в геніального Франка: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими, а українцями без офіційних кордонів»* (Слово Просвіти, 17–23.01.2013).

Трансформовані універсально-прецедентні вислови функціонують переважно як негативнооцінні одиниці в

текстах про півострів Крим, що в свідомості українців асоціюється з загарбницькими діями Росії, напр.: **Крим: етнологічний трикутник. Загроза відокремлення Криму від України не просто стала реальністю, вона почала матеріалізовуватись в діях** Ю. Мешикова (Молодь України, 06.05.1994). Ідеологеми як прецедентні вислови радянського минулого посилюють негативну оцінність усього контексту, напр.: **Крим «особый отдел»... Півострову сниться, що він острів. Політику сниться, що він фігура. Від рокіровок на стику землі і моря у пішаків, що це спостерігають, може початися «морська хвороба»** (Молодь України, 04.05.1994).

Політичні події, війна, що триває сьогодні в Україні, провокують інформаційну війну з Росією. Мова преси, як наслідок, сповнена експресивними оцінними трансформованими фразеологізмами, що розкривають підступні наміри Росії стосовно України, напр.: **«Прозорі кордони» – зашморг на шії України. Росія (князівська, царська, більшовицька, посткомуністична) 1273 рази порушила власні письмові зобов'язання. Цього разу прикрили свої «прозорі кордони» для «братів-іногородців» обидві її столиці – Москва та Санкт-Петербург** (Молодь України, 06.01.1994) – пор.: **сидіти на шії; Звичайно, шовінізм не є невиліковною хворобою. Він лише симптом загальної, політичної та економічної хвороби Росії. Її подолання відбувалося здебільшого способом, коли віз знаходився попереду коняки** (Час Time, 17.01.1997) – пор.: **тягнути воза.**

Україна – це одна з центросфер мови сучасних періодичних видань, яка утримує у своїх структурах ціннісні виміри суспільного буття, світобачення, мовну картину світу. Преса вербальними засобами відбиває аксіологію реалій сучасної України в контексті суспільно-політичних, культурних тенденцій епохи й забезпечує живе надходження певних систем поглядів, цінностей однієї людини, цілого колективу, політичної партії до свідомості широкого загалу. Семантика оцінних одиниць публіцистичного стилю відображає суспільне осмислення історії й сучасності, що активується одиницями національної мови та фіксує новий

етап розвитку її функціонально-стильової парадигми.

Бібліографічні посилання

1. Архангельська А. Фонові знання носіїв мови та фразеологічна неологіка пострадянської доби (на матеріалі української преси останнього десятиліття). Slovo. Tekst. Cnas. VI: Nova fraseologia w nowej Europie. Szczecin, Greifswald, 2002. 218 p.
2. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Наукова думка, 1989. 153 с.
3. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ, 2009. 350 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Москва : КомКнига, 2002. 267 с.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава – Київ : Довкілля, 2006. 716 с.
6. Сюта Г. Оновлений зміст і статус терміна цитата в сучасній стилістиці. *Культура слова*. 2015. Вип. 83. С. 66–71.